

ELEMENTE VESTIMENTARE FIGURATE PE CAHLE DIN MOLDOVA MEDIEVALĂ

Paraschiva -Victoria Batariuc

În iulie 1862, în *Revista română*, tânărul Alexandru Odobescu, după ce făcuse o călătorie de documentare la biserici și mănăstiri vechi din Muntenia, a publicat studiul *Câteva ore la Snagov*, unde era făcut un adevărat inventar al surselor de cunoaștere a istoriei vestimentației în țările române: „...izvoarele sarbede și puțin atrăgătoare, ...foi de zestre...hrisoave mucedă și la portrete de biserici, aspre și înegrite...”¹ Au fost menționate, între posibilele surse de studiere a pieselor de port, reprezentările din pictura murală: „portrete de biserici”, ori mărturiile documentare: „foi de zestre” și „hrisoave mucedă”, surse valabile și astăzi. În a doua jumătate a secolului XIX, descoperirile arheologice nu erau luate în calcul drept potențiale izvoare documentare privind istoria și evoluția costumului în spațiul locuit de români în evul mediu, deși încă din anul 1856, în urma deschiderii mormintelor de la mănăstirea Putna², au putut fi cercetate și cunoscute veșmintele domnești aflate aici. Secolul XX a pus la dispoziția cercetătorilor, în urma săpăturilor, numeroase fragmente textile, dar și veșminte întregi descoperite în morminte, piese care au permis studierea evoluției costumului în țările române³. Cercetările arheologice au dus la descoperirea unei game extrem de diverse de obiecte ținând de viața cotidiană, între care, cahlele, specia cea mai răspândită a ceramicii monumentale, constituie un inepuizabil izvor de informații prețioase legate de civilizația medievală. Repertoriul iconografic al cahlelor descoperite în Moldova și care datează din secolele XIV-XVII este deosebit de variat și complex: motive geometrice, vegetale, zoomorfe, povestiri moralizatoare, elemente heraldice, subiecte religioase, scene inspirate de eposul cavaleresc și viața de curte.⁴ Registrul ornamental al cahlelor figurate, acoperind o mare diversitate de teme iconografice, tratate într-o diversitate de variante, se constituie într-un izvor istoric de primă mână privind realitățile epocii în care au fost create aceste obiecte de uz curent. Cu ocazia tratării diverselor teme ornamentale, pe cahle au fost reprezentate arhitecturi de inspirație gotică, veșminte și podoabe, arme și armuri, steme și embleme, instrumente muzicale etc.

Ne propunem, în cele ce urmează, prezentarea succintă a elementelor vestimentare figurate pe cahle descoperite în Moldova și datând din perioada secolelor XV-XVII.

Veșminte și detalii de costum, caracteristice epocii în care au fost realizate aceste obiecte de uz cotidian, apar pe cahle cu o ornamentică diversă, cu ocazia reprezentării unor scene având ca protagoniști ființe umane: scutieri și paji, cavaleri, vânători șoimari, dansatori, precum și personaje care țin de istoria sacră: regele-profet David, Iisus și Fecioara Maria, arhanghelul Gavriil, cei trei regi magi, Apostolii Petru și Pavel, sfinții Gheorghe și Ladislau. Dar se cunosc și cazuri când elemente vestimentare apar și în tratarea unor animale fantastice sau a unor fabule și povestiri cu animale.

Elemente de costum întâlnite pe cahle sunt diverse și în același timp complexe: de la pălării, la o ținută completă, atât masculină cât și feminină, întregită de accesorii precum nasturii și centurile.

Acoperămintele de cap purtate de personajele figurate pe cahle sunt de o mare diversitate. Pe o cahlă cu decorul realizat în tehnicile *sgraffito* și *champlevé* provenind din „casa domniei” de la Suceava a fost figurat un personaj fantastic, o pasăre cu cap de om, un soi de harpie de sex masculin⁵ (fig. 1/1), purtând o pălărie care-i acoperă urechile, asemănătoare dar nu identică cu cea a dogelui venețian Leonardo Loredano din portretul realizat de Giovanni Belini⁶. Tot pe cahle cu decor sgraffitat descoperite în „casa domniei” de la Suceava și datând din ultimele decenii ale secolului XV se întâlnesc personaje purtând pălării tronconice, având calota rotunjită amintind căciulile - și împodobite cu egrete din pene⁷ (fig.1/3; 2/1), precum și un acoperământ de cap realizat din benzi care se suprapun, sugerând un turban (fig.1/2), fapt ce l-a determinat pe regretatul Radu Popa să considere că s-a dorit reprezentarea unui turc⁸.

O pălărie înaltă, având calota rotunjită, borurile răsfărâte și împodobită cu pene, poartă tânărul vânător figurat pe cahle descoperite în locuința L 4 din apropierea bisericii catolice de la Baia⁹ (fig.3/3). Pe o cahlă descoperită într-o locuință de orășean, din zona Curții Domnești de la Suceava, distrusă în incendiul din anul 1476, a fost reprezentat un oștean înarmat cu un arc, purtând o căciulă cu vârful ascuțit¹⁰ (fig.3/1). O căciulă ascuțită poartă și cântărețul din cimpoi, figurat pe cahle și fragmente de cahle descoperite la Borniș-Obârșia (jud. Neamț)¹¹ (fig.2/2,3) și Curtea Domnească din Suceava¹² (fig.3/4) și datând din secolele XV și XV-XVI.

Din secolul XVII datează cahle și fragmente de cahle descoperite la Iași, decorate cu trei personaje îmbrăcate cu veșminte largi și purtând căciuli înalte și ascuțite (fig.11/1), care tocmai datorită acestui tip de acoperământ de cap, caracteristic tătarilor, au fost considerate a reprezenta pe războinicii stepelor.¹³ Pe un fragment de cahlă provenit de la Cetatea Soroca¹⁴ (fig.2/7) și pe altele descoperite în locuințe de orășeni de la Târgu Trotuș (fig.10/3), personajele figurate călare poartă niște acoperămintele de cap de forma unor triunghiuri cu vârful în jos, amintind calpacele popoarelor de stepă. Pe cahle fragmentare provenind, de asemenea, de la Târgu Trotuș a fost figurat un personaj călare purtând o cucă decorată cu un surguci de pene¹⁶ (fig.10/1). Se știe că această pălărie de o formă specială era acordată, în cadrul ceremoniei de investitură, domnilor din țările române, alături de caftan și steag.¹⁷ Am presupus că personajul figurat pe fragmentele de cahle trotușene este Vasile Lupu, domnul Moldovei¹⁸, ipoteză întărită și de faptul că acesta apare îmbrăcat într-un veșmânt brodat cu blană, un caftan și purtând un buzduhan.

Personajele feminine figurate mai cu seamă pe cahle cu reprezentarea unor scene de dans, descoperite atât în locuințele de orășeni de la Suceava¹⁹ (fig.4/1), Baia²⁰ (fig.4/3), dar și la curțile domnești de la Cotnari²¹ și Iași²² (fig.4/2), precum și la Suceava, în „casa domniei”²³ (fig.4/4), au fost redată având capul descoperit, cu părul buclat (fig.2/5), lăsat pe umeri (fig.4/1) ori strâns într-o coadă ce atârnă pe spate (fig.4/4). Excepție fac două din cahlele considerate ca aparținând ciclului sfântului rege Ladislau, descoperite în locuința L 5 din zona bisericii catolice de la Baia²⁴, unde tinerele fete au fost înfățișate purtând, peste părul buclat, scufe cu burlet striat, ce le

încadrează fețele, acoperămintele de cap caracteristice celei de a doua jumătăți a secolului XIV²⁵

Elemente propriu-zise de costum se întâlnesc pe cahle atât în cazul reprezentării unor personaje masculine, cât și feminine, laice ori legate de istoria sacră.

Personajele masculine care populează cahlele datând din a doua jumătate a secolului XV, indiferent de subiectul decorativ, au fost înfățișate înveșmântate, în cele mai frecvente cazuri, după moda burgundă, cu o tunică scurtă, strânsă în talie de o centură, nădrăgi pe picior și pantofi cu vârful lung și ascuțit, așa-numitele *solerets à la Poulaine*. Se constată diferențe în modul de tratare a principalei piese vestimentare - tunica, care poate fi simplă, ori cu numeroase falduri.

Tunici simple, cu partea inferioară dreaptă (fig.4/3) sau răscoite în față (fig.3/2,3), apar pe cahle cu reprezentarea unei fabule cu vânător și urs²⁶ și cu o scenă de dans²⁷, descoperite în locuința L 4 din apropierea bisericii catolice de la Baia, dar și a tenanților care susțin stema lui Ioan de Hunedoara, corbul cu inel în cioc, din aceeași locuință de la Baia²⁸ (fig. 3/2) și de la Curtea Domnească din Suceava²⁹

Personajele îmbrăcate cu tunici cu falduri dese se dovedesc a fi mai numeroase, de la Melusina, ființă fantastică având în loc de picioare trupuri de pește, fiind figurată pe cahle descoperite la Suceava³⁰ (fig.6/1), Baia³¹, Iași³², Cetatea Nouă de la Roman³³, la vânătorul cu șoim³⁴ și „turcul” din „casa domniei” de la Suceava³⁵ (fig.1/2), ori la tinerii dansatori de pe cahle provenite din locuințe de orășeni³⁶, precum și din „casa domniei”³⁷ de la Suceava (fig.4/4) sau de la curțile domnești de la Iași³⁸ (fig.4/2), Vaslui³⁹, Hârlău⁴⁰, Bacău⁴¹. Tuniciile au fost rediate scurte, până la coapse (fig.4/1,2), dar și lungi, până aproape de genunchi (fig.4/4), strânse în talie de o centură simplă (fig.4/4) ori formată din plăcuțe rectangulare (fig.4/2), tunici terminate cu falduri dese. În unele cazuri, dansatorul de pe cahlele din „casa domniei” (fig.4/4), „turcul” cu turban (fig.1/2) sau tânărul reprezentat pe un fragment de cahă descoperit la Curtea domnească de la Suceava⁴² (fig.2/6) au fost înveșmântați cu tunici încheiate în față cu un șir (fig.2/6; 4/4) sau cu două șiruri (fig.1/2) de nasturi globulari, asemănători cu cei aflați în morminte contemporane cu cahlele respective.

În secolul XVII, reprezentările vestimentare se diversifică, astfel că întâlnim figurați pe cahle un voievod îmbrăcat într-un caftan brodat cu blană (fragmente de cahle de la Târgu Trotuș)⁴³ (fig.10/1), cavaleri purtând o pălărie cu pană, o tunică cu guler *fraise*, pantaloni bufanți până la genunchi și cizme „mușchetar” (cahle și fragmente de cahle de la Suceava)⁴⁴ (fig.10/4), dar și tunici drepte, decorate pe piept cu pasmanterie (fragmente de cahle de la mănăstirea Căpriana)⁴⁵ (fig.10/2) sau cu numeroase brandenburguri, amintind dolmanul de husar (cahle de la Târgu Trotuș)⁴⁶ (fig.10/3).

Veșmintele feminine sunt mai puțin diversificate și apar cu precădere pe cahle cu reprezentarea unor scene de dans. Pe cahle datând din a doua jumătate a secolului XV și din primele decenii ale celui următor, provenite din locuințe de orășeni de la Baia⁴⁷ (fig.4/3), Suceava⁴⁸ (fig.4/1), dar și din medii aulice precum „casa domniei” de la Suceava⁴⁹ (fig.4/4), curțile domnești de la Hârlău⁵⁰ (fig.4/2), Iași⁵¹ (fig.4/2), Vaslui⁵², Bacău⁵³, tinerele fete au fost figurate îmbrăcate cu rochii lungi, ample, strânse în talie cu o centură simplă (fig.4/1,4), ori compusă din plăcuțe

dreptunghiulare (fig.4/2) și purtând pantofi cu vârful ascuțit (fig.4/2,4). Pe cahle fragmentare provenind de la Curtea Domnească din Hârlău⁵⁴, Melusina a fost redată drapată într-o rochie cu mâneci lungi și falduri mici și dese (fig.6/2). O reprezentare inedită apare pe un fragment de cahă descoperit într-o locuință de orășean de la Suceava și datat la sfârșitul secolului XV⁵⁵. Tânăra fată este îmbrăcată cu o rochie având corsajul plisat și brodat, mânecile lungi, încrețite, ținuta fiind completată de un colier de mărgel mari, rotunde (fig.2/5).

Pe cahle cu scene de dans, datând din secolul XVII și provenite de la Cetatea de Scaun⁵⁶, Mănăstirea Zamca⁵⁷, Curtea Domnească de la Suceava⁵⁸, tânăra fată poartă o tocă cu pene, o rochie cu un guler mare dreptunghiular și o fustă brodată cu șiruri (fig.10/4). Despre acest motiv decorativ, în urmă cu aproape șapte decenii, profesorul sucevean Rudolf Gassauer a avansat ipoteza că meșterul care a realizat cahlele respective s-a inspirat dintr-o carte cu modele pentru cusături.⁵⁹

O situație aparte o constituie cele șase cahle aflate în locuința L 5 din zona bisericii de la Baia și considerate de descoperitori drept ilustrarea unui moment din legenda Sfântului Ladislau, și anume „odihna regelui Ladislau”⁶⁰, unde personajele reprezentate au fost înfățișate îmbrăcate în veșminte caracteristice celei de a doua jumătate a secolului XIV⁶¹. Regele, purtând o coroană masivă, cu trei fleuroni, este îmbrăcat cu o surcotă lungă, ce coboară mult dincolo de genunchi, cu umeri largi, încheiată în față cu nasturi rotunzi și strânsă în talie de o centură decorată cu aplici discoidale (fig.6/3; 7/1,3,4), centură de care, în două cazuri, atârnă o pungă trapezoidală, prevăzută cu aceleași aplici discoidale (fig.7/3,4), pungă destinată banilor pentru milostenii (*aumonière*), iar în alte două cazuri o spadă cu garda în cruce (fig.7/2,3). Fata poartă o rochie lungă și dreaptă, ușor mulată, cu mânecile până la cot, simplă (fig.6/3; 7/4) sau încheiată în față cu nasturi mari, rotunzi (fig.7/1-3) și strânsă în talie de o centură decorată cu aplici discoidale (fig.7/3). Într-un caz, pe întreaga suprafață a rochiei au fost imprimate șiruri succesive de mici cercuri, care, cu siguranță, sugerează motivul decorativ al țesăturii (fig.7/2,4), cercuri ce se regăsesc și pe surcota regelui (fig.6/3; 7/2).

Veșmintele în care apar îmbrăcate personajele legate de istoria sacră, din *Vechiul și Noul Testament* ori din povestirile hagiografice sunt asemănătoare cu cele ale cavalerilor și dansatorilor. Astfel, regele profet David a fost figurat pe cahle descoperite la Baia⁶² și Cetatea de Scaun a Sucevei⁶³, îmbrăcat cu o tunică cu numeroase falduri (fig.9/4), după cum magul Balthasar oferind ciboriul, redat pe cahle care provin de la Drăgoiești⁶⁴ (fig.8/3) și Iași⁶⁵ (fig.8/4), poartă o tunică scurtă cu falduri dese. Magul Melchior, figurat pe cahle fragmentare descoperite la Suceava, oferind cutia cu aur⁶⁶, poartă peste o tunică strâmtă cu mâneci, o amplă mantie cu numeroase falduri, iar soleretele cu vârf ascuțit au pînteni cu tija lungă și duriță, în timp ce scutierul care strunește calul cu greu este îmbrăcat cu o tunică simplă, scurtă cu glugă (fig.8/1). Sfinții Apostoli Petru și Pavel au fost reprezentați pe cahle descoperite la Cetatea de Scaun a Sucevei⁶⁷ și la curtea boierească de la Spătărești - „La Hate”⁶⁸ desculți, drapați în dalmatice cu falduri dese, peste care poartă ample mantale, cu numeroase cute (fig.8/2), în timp ce Sfântul Gheorghe în luptă cu balaurul a fost figurat pe cahle descoperite la Suceava⁶⁹ și Baia⁷⁰, îmbrăcat cu o tunică cu

falduri dese, pantaloni strânși pe picior și *solerets à la Poulaine* (fig.6/4). Îngerii pseudotenanți care susțin *cimier*-ul stemei dinastice a lui Ștefan cel Mare au fost redați îmbrăcați în ample dalmatice cu mânecile lungi, strânse în talie de centuri compuse din plăcuțe rectangulare, dalmatice cu falduri dese, agitate, sugerând ideea de mișcare. Astfel de cahle au fost descoperite la Cetatea de Scaun⁷¹ (fig.5/3) și „casa domniei” de la Suceava⁷² (fig.5/1), curțile domnești de la Hârlău⁷³, Cotnari⁷⁴, Iași⁷⁵ (fig.5/2), Vaslui⁷⁶, Bacău⁷⁷ (fig.5/4). În scene precum Buna Vestire figurată pe fragmentele de cahle de la Cotnari⁷⁸, Suceava⁷⁹, Baia⁸⁰ (fig.9/4), Crucificarea, de la Iași⁸¹ (fig.9/1) sau Fecioara cu Pruncul de la Suceava⁸² (fig.9/2), Maica Domnului a fost înfățișată purtând o rochie amplă, cu falduri dese (fig.9/2,4) sau drapată într-o mantie (fig.9/1).

Conform mentalității medievale occidentale, toate personajele scenelor sacre au fost considerate contemporane cu cei care le executau și, consecință, au fost înfățișate înveșmântate după moda burgundă, cu pantaloni colanți, tunici scurte cu falduri dese, mantii ample, *solerets à la Poulaine*, armuri canelate, coifuri *Bacinet* sau *Armet*. Așa îi vedem figurați pe regele David, creatorul Psalmilor, pe sfinții Gheorghe și Ladislau, pe regii magi Balthasar și Melchior, în timp ce Fecioara Maria este drapată într-o bogată rochie de aparat și nu în maforionul tradițional. După cum am văzut, majoritatea covârșitoare a veșmintelor reprezentate pe cahlele descoperite în Moldova se dovedesc a fi de sorginte occidentală, fiind inspirate de moda gotico-burgundă, un adevărat curent internațional în evoluția costumului european.

În aceste condiții, problema care se pune pentru noi este aceea de a ști dacă elementele de costum întâlnite pe cahlele descoperite în Moldova reflectă o realitatea existentă în teritoriul est-carpatic, dacă locuitorii țării, cel puțin în secolul XV și în prima jumătate a celui următor, perioadă în care pot fi încadrate cronologic cele mai multe cahle, purtau veșminte de croială occidentală, fiind receptivi la marile curente europene în materie de vestimentație.

Cele câteva reprezentări figurate care au ajuns până la noi și ne referim la ctitorii figurați fie în tablourile votive realizate în frescă⁸³, fie în broderie⁸⁴, dar și la cunoscutul portret al lui Ștefan cel Mare din *Tetraevangheliarul* de la Humor⁸⁵ ne permit să spunem că, la nivelul familiei voievodale, dar și a unor înalți dregători precum Ioan Tăutu⁸⁶ și Luca Arbure⁸⁷ erau purtate atât veșminte de tradiție bizantină sau orientală, somptuoasele granațe brodate cu perle și pietre prețioase, cât și caftane, dar și cele de sorginte occidentală, precum tunica scurtă, pantalonii strânși pe picior, mantia răscoită la mâneci, brodată cu falduri dese, ce coboară până la genunchi. Descoperirile arheologice făcute în necropola medievală de pe Câmpul Șanțurilor de la Suceava⁸⁸, dar și altele, au dovedit că măcar o parte a slujitorilor și curtenilor ce locuiau în Cetatea de Scaun purtau veșminte de croială occidentală. Putem să avansăm ipoteza conform căreia cel puțin o parte a populației din teritoriul est-carpatic, mai cu seamă din mediul urban, purta veșminte de modă occidentală.

Dar trebuie să menționăm și un alt aspect legat de elementele de costum figurate pe cahle, și anume acela că veșmintele de croială occidentală se constituie într-un indiciu referitor la originea meșterului ori a meșterilor care au creat modelele sau chiar cahlele respective. Nu este exclus ca o parte a modelelor pentru cahle să fi fost creată în Moldova și ne referim, în mod special, la scena de dans figurată pe cahle

descoperite în „casa domniei” și în locuințe de orașeni de la Suceava (fig.4/4) și la „Odihna regelui Ladislav” de la Baia (fig.6/3,4; 7/1-4). Pe cahlele sucevene, tânăra fată apare îmbrăcată cu o rochie cu mânecile răscoite oblic, detaliu ce caracterizează iile românești până în zilele noastre.⁸⁹ Dar cea mai mare parte a motivelor decorative întâlnite pe cahlele descoperite în teritoriul est-carpatic au fost create în spațiul central-european, care a cunoscut soba din cahle și au fost vehiculate de meșteri itineranți, veniți să lucreze în Moldova ori pe calea schimbului.⁹⁰

Rămâne să sperăm că noile descoperiri arheologice, coroborate cu cercetări interdisciplinare, să își aducă contribuția la cunoașterea, sub toate aspectele sale, a civilizației medievale românești, la care evoluția vestimentației constituie o componentă importantă.

NOTE:

1. Al. Odobescu, *Câteva ore la Snagov*, în *Opere*, II, București, 1967, p.212.
2. I. Porumbescu, *Desmormântarea domnitorilor Moldoveni: În catacombele mănăstirii Putna*, în *Calendarul pentru români*, Iași, 1857; idem, *Desmormântarea domnilor Moldoveni: Sfinte oseminte la Putna*, Cernăuți, 1865, passim; C.A. Romstorfer, *Die Eröffnung der gr.-ort. Klosterkirche Putna, befindlichen Fürstengräber im Jahre 1856. Protokoll und Akten hierüber*, Cernăuți, 1904, passim; I. Zugrav, V. M. Demciuc, *Commissionsprotokoll über die Eröffnung der Klostergrüfte von Putna*, în „*Codrul Cosminului*”, 2 (12), 1996, p.380-408.
3. P.V. Batariuc, *Din istoria vestimentației în Țările Române. Costumul feminin de la Siret*, în *AT*, VIII-IX, 1998-1999, p.261-286 cu bibliografia problemei.
4. Eadem, *Cahle din Moldova medievală. Secolele XIV-XVII*, Suceava, 1999, p.98-133, fig.8-66 (se va cita în continuare *Cahle din Moldova*).
5. R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturii de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1979, p.68-71, fig.51.
6. *Istoria ilustrată a picturii. De la arta rupestră la arta abstractă*, București, 1968, p.63.
7. R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op.cit.*, p.79, 81, fig.66/5a; p.67, fig.47.
8. *Ibidem*, p.60-61, fig.40.
9. L. Bătrîna și A. Bătrîna, *Elemente decorative în ceramica monumentală de la Baia (jud. Suceava)*, în *Suceava*, XI-XII, 1984-1985, p.150, 153, fig.2 (se va cita în continuare *Elemente decorative*).
10. E.I. Emandi, *Contribuții la cunoașterea evoluției urbanistice a orașului Suceava, în secolele XIV-XX*, în *RMM-MIA*, 1, 1988, fig.9.
11. R. Popovici, *Despre motivele decorative de pe cahlele din secolul al XV-lea descoperite la Borniș, jud. Neamț*, în *ArhMold*, XXI, 1998, p.169, fig.2.
12. P.V. Batariuc, *Noi cahle descoperite la Curtea Domnească din Suceava*, în vol. *Artă. Istorie. Cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Cluj-Napoca, 2003, p.123-124, fig.5.
13. N. N. Pușcașu, V.M. Pușcașu, *Mărturii de civilizație și urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iașilor*, în *RMM-MIA*, 2, 1983, fig.30.
14. P. Bârnea, P.V. Batariuc, *Cahle descoperite în Moldova dintre Prut și Nistru*, în *ArhMold*, XVII, 1994, p.286, fig.4/7.

15. Al. Artimon, *Orașul medieval Trotuș în secolele XIV-XVII. Geneză și evoluție*, Bacău, 2003, p.168, fig.52/1 (se va cita în continuare *Orașul medieval Trotuș*).
16. *Ibidem*, p.169, fig.53/2.
17. C. Nicolescu, *Istoria costumului de curte în țările române*, București, 1970, p.151 și notele 9, 13. Cf. *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, București, 1988, sub voce caftan (p.63-64) și domn (p.170).
18. P.V. Batariuc, *Cahle cu reprezentări de cavaleri din secolele XVI-XVII descoperite în Moldova*, în SCIVA, 49, 1998, 2, p.204.
19. R. Gassauer, *Teracote sucevene*, în BCMI, XXVIII, 1935, pp.151, 162, fig.32.
20. L. Bătrâna și A. Bătrâna, *op.cit.*, p.150, fig.1.
21. B. Sălăteanu, *Ceramica de la Coțnari*, I, în RFR, V, 1938, 10, fig.14. P.V. Batariuc, Fl. Hău, *Momente din viața de curte ilustrate pe cahle descoperite în Moldova - scenele de dans*, în AT, VI, 1996, p.76.
22. Al. Andronic, Eug. Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași*, în ArhMold, V, 1967, p.241-244, fig.47.
23. R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op.cit.*, p.47-48, fig.24.
24. L. Bătrâna și A. Bătrâna, *Legenda „eroului de frontieră” în ceramica monumentală din Transilvania și Moldova*, în SCIVA, 41, 1990, 2, p.174-179, fig.7-12 (se va cita în continuare *Legenda „Eroului de frontieră”*).
25. Pentru reprezentarea unor scufe cu burlet asemănătoare, cf. P. Chihaiia, *Perechile galante și paftaua de la Argeș*, în vol. *Sfârșit și început de ev, Reprezentări de cavaleri la începuturile Renașterii*, București, 1977, p.105-106.
26. L. Bătrâna și A. Bătrâna, *Elemente decorative*, p.150, 153, fig.2.
27. *Ibidem*, p.150, fig.1.
28. *Ibidem*, p.153, fig.3.
29. P.V. Batariuc, *Cahle în locuințe de orășeni la Suceava*, în ArhMed, I, 1996, p.93, fig.18/4 (se va cita în continuare *Cahle în locuințe*).
30. R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op.cit.*, p.51, fig.28; P.V. Batariuc, S. Haimovici, *Elemente animaliere pe cahle descoperite în Moldova medievală*, în ArhMold, XXVI, 2003, fig.3/1.
31. Inedite, în colecțiile Complexului Muzeal Bucovina, Suceava.
32. N.N. Pușcașu, V.M. Pușcașu, *op.cit.*, fig.23.
33. P.V. Batariuc, *Cahle din Moldova*, p.172.
34. R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op.cit.*, p.67, fig.47.
35. *Ibidem*, p.60, 61, fig.40.
36. P.V. Batariuc, *Cahle în locuințe*, p.90-91, fig.16/4.
37. R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op.cit.*, p.47-48, fig.24.
38. Al. Andronic, Eug. Neamțu și M. Dinu, *op.cit.*, p.241-244, fig.47.
39. R. Popescu, *Câteva elemente de factură gotică descoperite la Curțile domnești din Vaslui*, în RMM-MIA, 1, 1981, p.55, fig.11.
40. C. Nicolescu, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare. Antecedentele și etapele de dezvoltare ale artei moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, fig.37.
41. Al. Artimon, *Date istorice și arheologice cu privire la Curtea Domnească din Bacău*, în RMM-MIA, 2, 1987, fig.11/6,7 (se va cita în continuare *Date istorice și arheologice*).
42. P.V. Batariuc, *Ceramică ornamentală din secolul al XV-lea descoperită la Curtea Domnească din Suceava*, în Suceava, X, 1983, p.249, pl.III/2.
43. Al. Artimon, *Orașul medieval Trotuș*, 2003, p.169, fig.53/2.

44. C. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*, București, 1913, p.79, fig.75/p,s; R. Gassauer, *op.cit.*, p.162, fig.33; N. Constantinescu, *Precizări în legătură cu data construirii mănăstirii armenesti Zamca-Suceava*, în SCIA, 2, 1961, p.368, fig.7; P.V. Batariuc, *Motive decorative în ceramica ornamentală din secolul al XVII-lea de la Curtea Domnească - Suceava*, în Suceava, VIII, 1981, p.115, 119, pl.6/2 (se va cita în continuare *Motive decorative*).
45. Gh. Postică, N. Constantinescu, *Căpriana. Repere istorico-arheologice*, Chișinău, 1996, fig.82.
46. Al. Artimon, *op.cit.*, p.168, fig.52/1.
47. L. Bătrîna și A. Bătrîna, *op.cit.*, p.150, fig.1.
48. R. Gassauer, *op.cit.*, pp.151, 162, fig.32.
49. R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op.cit.*, p.47-48, fig.24.
50. C. Nicolescu, *op.cit.*, fig.37.
51. Al. Andronic, Eug. Neamțu și M. Dinu, *op.cit.*, p.241-244, fig.47.
52. R. Popescu, *op.cit.*, p.55, fig.11.
53. Al. Artimon, *Date istorice și arheologice*, fig.11/6,7.
54. B. Slătineanu, *Trei plăci de ceramică din secolul al XVI-lea*, în RIR, V-VI, 1935-1936, fig.1.
55. P.V. Batariuc, *Cahle în locuințe*, p.91, fig.15/1.
56. C.A. Romstorfer, *op.cit.*, fig.75/p,s; R. Gassauer, *op.cit.*, fig.33.
57. N. Constantinescu, *op.cit.*, fig.7.
58. P.V. Batariuc, *Motive decorative*, p.115, 119, pl.6/2.
59. R. Gassauer, *op.cit.*, p.158, fig.33.
60. L. Bătrîna și A. Bătrîna, *Legenda „eroului de frontieră”*, p.174-179, fig.7-12.
61. *Ibidem*, p.178
62. Eug. Neamțu, *Cahle cu reprezentarea profetului David descoperite la Baia*, în SCIVA, 25, 1974, 4, p.473-476, fig.1.
63. R. Gassauer, *Beiträge Kulturgeschichte der Bukowina*, în Sudost Forschung, München, 1941/1, fig.1.
64. Idem, *Teracote sucevene*, în BCMI, XXVIII, 1935, p.161, fig.20.
65. N.N. Pușcașu, V.M. Pușcașu, *op.cit.*, pl. XVI.
66. C.A. Romstorfer, *op.cit.*, pl. VI; M.Nicorescu, *Noi descoperiri de ceramică ornamentală din secolele XV-XVI la Suceava*, în ArhMold, IV, 1966, pp.321-322, fig.4/1.
67. P.V. Batariuc, *Cahle decorate cu subiecte religioase descoperite în Moldova*, în AT, IV, 1994, p.128 (se va cita în continuare *Cahle cu subiecte religioase*).
68. L. Bătrîna, O. Monoranu, A. Bătrîna, *Cercetările arheologice din zona Fântâna Mare-Spătărești, com. Vadu Moldovei, jud. Suceava*, în CAMNI, VIII, 1986, p.92, fig.5/3.
69. P.V. Batariuc, *Cahle cu Sfântul Gheorghe descoperite la Suceava*, în SCIA, AP, 39, 1992, p.34, fig. 1/2.
70. L. Bătrîna și A. Bătrîna, *Elemente decorative*, p.156, 161, fig.8.
71. C.A. Romstorfer, *op.cit.*, pl.V.
72. R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op.cit.*, p.46, fig.22.
73. Gh. I. Brătianu, *Originile stemelor Moldovei și Țării Românești*, în RIR, I, 1931, pp.54-55; M.Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în SCIA, 1-2, 1955, pp.81-82, fig.13.
74. B. Slătineanu, *Ceramica de la Cotnari, I*, în RFR, V, 1938, 10, fig.15.
75. Eug. Neamțu, *Contribuții la cunoașterea stemei dezvoltate a Moldovei în epoca lui Ștefan cel Mare*, în ArhMold, VI, 1969, p.332-333, fig.1,2.
76. R. Popescu, *Cahle și plăci decorative descoperite la Curtea Domnească din Vaslui*, în RMM-MIA, 2, 1978, p.63, 65, fig.3/2.

77. Al. Artimon, *Civilizația medievală urbană din secolele XIV-XVII (Bacău, Târgu Trotuș, Adjud)*, Bacău, 1998, pp.74-76, fig.34/1-2.
78. P.V. Batariuc, *Cahle cu subiecte religioase în Moldova*, p.118.
79. C.A. Romstorfer, *op.cit.*, pl. V; R. Gassauer, *op.cit.*, p.161, fig.25, 26.
80. Eug. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, vol.II, Iași, 1984, p.239, 242, fig.107/5.
81. N. N. Pușcașu, V.M. Pușcașu, *op.cit.*, fig.24.
82. C.A. Romstorfer, *op.cit.*, pl. V; P.V. Batariuc, *op.cit.*, fig.3/1.
83. T. Voinescu, *Portretele lui Ștefan cel Mare în arta epocii sale*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p.463-478, fig.2-7.
84. M.A. Musicescu, A. Dobjanschi, *Broderia veche românească*, București, 1985, fig.19, 20, 41, 42, 44, 48, 53, 64.
85. C. Popescu-Vâlcea, *Miniatura românească*, București, 1981, fig.10, 11.
86. C. Popa, *Bălinești*, București, 1981, fig.34.
87. V. Drăguț, *Arbore. Dragoș Coman - maestrul frescelor de la Arbore*, București, 1969, fig.1.
88. C. Nicolescu, *Istoria costumului de curte în țările române*, București, 1970, p.113-114, fig.32, pl.LXXXV-LXXXVII.
89. P.V. Batariuc, *Cahle din secolul al XV-lea decorate cu scene inspirate din viața cavaleriească, în Suceava, XIII-XIV*, 1986-1987, pp.152-153.
90. Eadem, *Cahle din Moldova*, pp.58-68.

Fig.1 Cahle descoperite la Suceava, după R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (1-3);

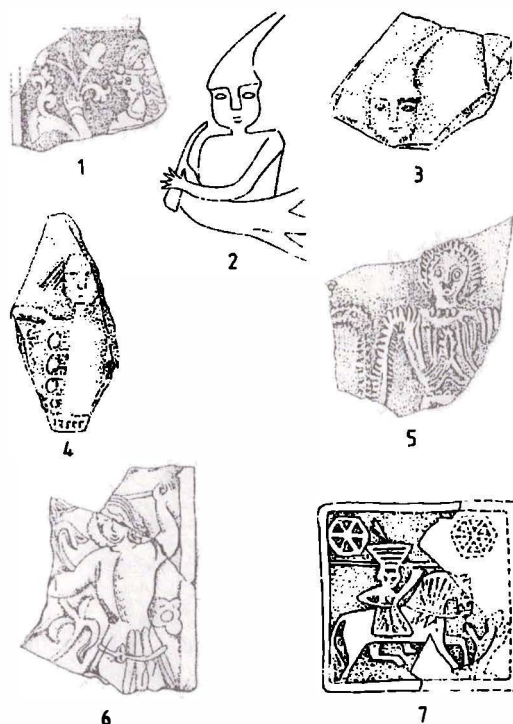

Fig.2 Fragmente de cahle descoperite la Suceava (1, 5, 6), după R. Popa, M. Mărgineanu Cârstoiu (1), Borniș, după R. Popovici (2, 3, 4) și la Cetatea Sorocea, după Gh. Cebotarenco (7);

1

2

3

4

Fig.3 Cahle descoperite la Suceava (1, 4), după E.I. Emandi (1) și la Baia, după L. Bătrîna și A. Bătrîna (2, 3);

1

2

3

4

Fig.4 Cahle descoperite la Suceava, după R. Gassauer (1) și R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (4), Vaslui, după R. Popescu (2) și Baia, după L. Bătrîna și A. Bătrîna (3).

1

2

3

4

Fig.5 - Cahle descoperite la Suceava (1, 3), după R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu (1), Iași, după Eug. Neamțu (2) și Bacău, după Al. Artimon (4).

1

2

3

4

Fig.6 Cahle descoperite la Suceava (1), Hârlău, după B. Slătineanu (2) și Baia, după L. Bătrîna și A. Bătrîna (3, 4).

1

2

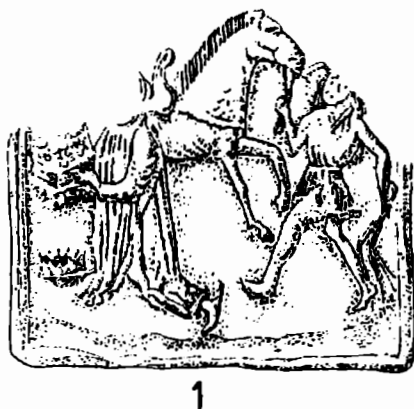

3

4

Fig.7 Cahle descoperite la Baia, după L. Bătrîna și A. Bătrîna (1-4).

1

2

3

4

Fig.8 - Cahlă fragmentară descoperită la Suceava, după M. Nicorescu (1), cahlă descoperite la Spătărești, după L. Bătrîna, O. Monoranu, A. Bătrîna (2), Iași, după N.N. Pușcașu, V.M. Pușcașu (3) și Drăgoiești, după R. Gassauer (4).

1

2

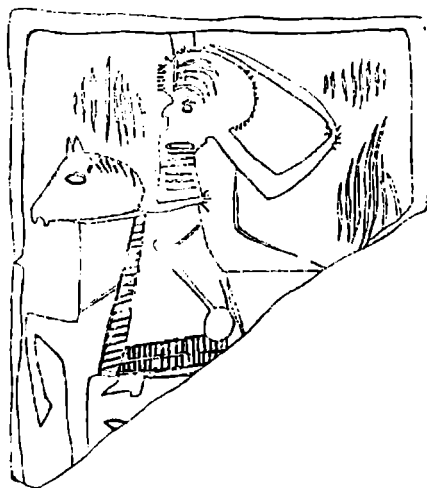

3

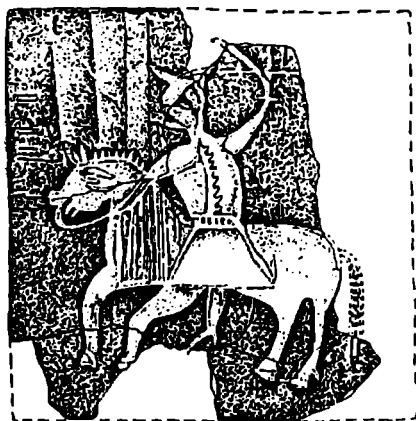

4

Fig.9 Cahle descoperite la Iași, după N.N. Pușcașu, V.M. Pușcașu (1), Suceava (2) și Baia, după Eug. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea (3, 4).

1

2

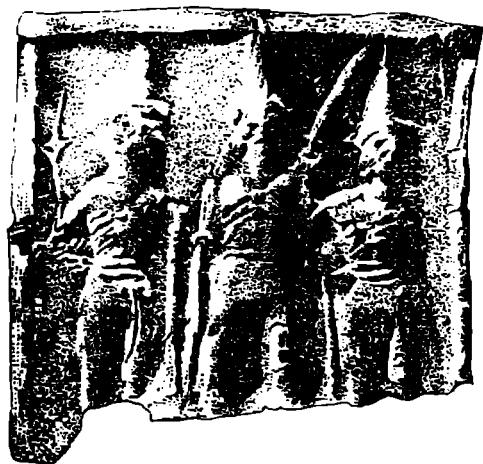

3

4

Fig.10 Cahle descoperite la Tg. Trotuș, după Al. Artimon (1, 3), Mănăstirea Căpriana, după Gh. Postică, N. Constantinescu (2) și Suceava, după R. Gassauer (4).

1

2

Fig.11 Cahle descoperite la Iași, după N.N. Pușcașu, V.M. Pușcașu (1, 2).

EXPLICATIONS DES FIGURES

- Fig. 1 Carreaux de poêle découverts à Suceava, d'après R. Popa, M. Mărgineanu – Cârstoiu (1-3).
- Fig. 2 Fragments de carreaux de poêle découverts à Suceava (1,5,6), d'après R. Popa, M. Mărgineanu – Cârstoiu (1), à Borniș, d'après R. Popovici (2,3,4), à citadelle de Soroca, d'après Gh. Cebotarenco (7).
- Fig. 3 Carreaux de poêle découverts à Suceava (1,4), d'après E.I. Emandi (1) et à Baia, d'après L. Bătrîna, A. Bătrîna (2,3).
- Fig. 4 Carreaux de poêle découverts à Suceava, d'après R. Gassauer (1), R. Popa, M. Mărgineanu – Cârstoiu (4), à Vaslui, d'après R. Popescu (2) et à Baia, d'après L. Bătrîna, A. Bătrîna (3).
- Fig. 5 Carreaux de poêle découverts à Suceava (1,3), d'après R. Popa, M. Mărgineanu – Cârstoiu (1), à Iași, d'après Eug. Neamțu (2) et à Bacău, d'après Al. Artimon (4).
- Fig. 6 Carreaux de poêle découverts à Suceava (1), à Hârlău, d'après B. Slătineanu (2) et à Baia, d'après L. Bătrîna, A. Bătrîna (3,4).
- Fig. 7 Carreaux de poêle découverts à Baia, d'après L. Bătrîna, A. Bătrîna (1-4).
- Fig. 8 Fragment de carreaux de poêle découvert à Suceava, d'après M. Nicorescu (1); carreaux de poêle découverts à Spătărești, d'après L. Bătrîna, O. Monoranu, A. Bătrîna (2), à Iași, d'après N.N. Pușcașu, V.M. Pușcașu (3) et à Drăgoiești, d'après R. Gassauer (4).
- Fig. 9 Carreaux de poêle découverts à Iași, d'après N.N. Pușcașu, V.M. Pușcașu (1) à Suceava (2) et Baia, d'après Eug. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea (3,4).
- Fig. 10 Carreaux de poêle découverts à Tg. Trotuș, d'après Al. Artimon (1,3), à Monastère Căpriana, d'après Gh. Postică, N. Constantinescu (2) et à Suceava, d'après R. Gassauer (4).
- Fig. 11 Carreaux de poêle découverts à Iași, d'après N.N. Pușcașu, V.M. Pușcașu (1,2).

Éléments vestimentaires représentés sur des carreaux de poêle médiévaux de Moldavie - Résumé -

L'étude des pièces vestimentaires des Pays Roumains, a de multiples sources, partant des témoignages documentaires et des représentations de la peinture murale jusqu'aux fragments de costumes découverts pendant les recherches archéologiques.

Les éléments vestimentaires apparaissent aussi sur des carreaux de poêle avec une ornementation variée; les protagonistes des scènes représentées sont des animaux fantastiques, des écuyers et des pages, des chevaliers, des chasseurs avec des faucons, des danseurs, ainsi que des personnages qui tiennent de l'histoire sacrée: le roi-prophète David, Jésus-Christ, La Vierge Maria, l'archange Gabriel, les Rois-mages, les apôtres Pierre et Paul, les saints Georges et Ladislav.

Les éléments de costume rencontrés sur les carreaux de poêle sont divers et en même temps complexes; ils évoluent des chapeaux de formes variées, ayant la calotte arrondie (fig. 1/1,3; 2/1; 3/3) ou aiguïlée (fig. 2/2,3; 3/1; 11/1), même d'un turban (fig. 1/2) ou d'une toque (fig. 10/1), jusqu'à une tenue complète, masculine ou féminine, achevée grâce aux accessoires comme les boutons ou les ceintures.

Les personnages masculins figurés sur les carreaux de poêle du XV-e siècle et dès le début du siècle suivant ont été représentés revêtis de tuniques courtes, simples (fig. 3/2,3; 4/3) ou terminées en nombreuses pliures (fig. 1/2; 2/6; 4/1,2,4; 6/1) et serrées sur la taille à l'aide d'une ceinture, des chausses et chaussures à bout aigu, les ainsi-nommées *solerets à la Poulaine*. On peut apercevoir sur les carreaux de poêle du XVI-e et XVII-e siècles des personnages vêtus de vêtements simples (fig. 2/7) ou bordées de fourrure, mais aussi de tuniques décorées de passementerie (fig. 10/2,3).

Les vêtements féminins sont moins diversifiés; il s'agit de longues robes, amples, ayant plusieurs plis, resserrées sur la taille à l'aide d'une ceinture simple (fig. 4/1,4) ou composée de plaquettes rectangulaires (fig. 4/2).

Les personnages sacrés apparaissent, à leur tour, vêtus conformément à la mentalité moyenâgeuse occidentale; ils sont considérés contemporains aux exécutants des carreaux de poêle et en conséquences, ils sont habillés avec des tuniques aux plis drus, des manteaux amples, des *solerets à la Poulaine* ou des robes très plissées (fig. 8/1-4; 9/1-4).

La grande majorité des vêtements représentés sur les carreaux découverts en Moldavie sont d'origine européenne, inspirés de la mode gothique-bourguignonne, un véritable courant international dans l'évolution du costume européen.

Selon notre avis, les éléments de costume figurés sur les carreaux de poêle découverts en Moldavie constituent un argument soutenant l'hypothèse que, le long du XV-e siècle sur le territoire qui se trouve à l'Est des Carpates, au moins une partie de la population, et surtout celle urbaine, portait des vêtements taillés selon la mode occidentale. Mais, on doit mentionner, aussi, un aspect lié aux éléments de costume figurés sur les carreaux; il s'agit des informations sur l'origine de l'artisan ou des artisans qui ont créé les modèles et les patrons pour les carreaux de poêle respectifs, qui, certainement, étaient originaires de l'espace central-européen.